

СЬОГОДЕННЯ КАЗАХІВ КНР: ПОГЛЯД ІЗ КАЗАХСТАНУ

Частина II

Казахськомовні ЗМІ у КНР

За словами видного китайського суспільного діяча, письменника Ш. Кумарули, такою системою ЗМІ, які є в розпорядженні казахського етносу в Китаї, не володіють навіть деякі маленькі держави [Макулжан 2008, 34]. “Наші співвітчизники, які живуть у Китаї, незважаючи на перенесені труднощі, викликані історичними катаклізмами, змогли не тільки зберегти все багатство традиційної культури – мову, релігію, традиції й звичаї, дух і гідність, мистецтво й культуру, а й також розвинути й примножити її. Як яскравий приклад можна навести наявність численних видавництв, що випускають літературу казахською мовою, а також газети, журнали, телебачення й радіо, які повністю функціонують за рахунок державного бюджету”, – пишуть казахстанські етнологи [Казахи Китая]. Про розвиток казахськомовних ЗМІ в КНР згадують і науковці (окремо цю тематику досліджує А. Самаєв), і казахстанські медіа (зокрема, увагу цьому питанню приділяє Радіо Азаттик, готуючи час від часу інтерв’ю з китайськими казахами, які працюють у сфері ЗМІ).

На Центральній народній радіостанції Китаю перші програми казахською мовою з’явилися навесні 1971 року. Спочатку радіостанція казахською мовою здійснювала мовлення годину на добу, до 2014 року обсяг мовлення досяг 7 годин на добу, а з 1 січня 2015 р. його збільшили до 18 годин на добу. Отже, наразі в Китаї дві радіостанції, які здійснюють мовлення казахською мовою – в Урумчі та Пекіні [Камзієва 2014].

Казахська редакція Сінцзянського телебачення працює з 1985 року. Спочатку мовлення тривало дві години ефіру на китайському каналі, раз на тиждень, по неділях. Сьогодні з 12 каналів, трансльованих по СУАР, чисто казахською мовою здійснюють мовлення два – по 18 і 16 годин на день. Плюс щодня чотири години на спеціальному каналі для самих маленьких, де показують мультфільми й розвиваючі дитячі передачі. Щорічно через відділ перекладів і дубляжу проходить до 2500 серіалів, перекладають також новини Центрального телебачення Китаю, документальні фільми [Как живут казахи... 2015]. І, звичайно, знімають свої передачі: їх кілька, розділених за тематикою – для жінок, дітей, мандрівників, аграріїв, юристів тощо. Великим успіхом користуються концертні програми, усілякі айтиси¹, поетичні конкурси, передачі про національні традиції, кочову культуру. Крім Китаю, трансляції ведуться також у Казахстані, Туреччині, Монголії [Как живут казахи... 2015]. Отже, вочевидь, про зменшення мовлення казахською мовою на теле- й радіоканалах КНР наразі не йдеться (такі твердження іноді лунають у казахстанських ЗМІ [див.: Капкызы 2010]), швидше навпаки.

Керівник казахської редакції газети “Сінцзян” А. Семейханули в бесіді з казахстанським журналістом розповідає: “У нас у Сінцзяні третій канал телебачення вісімнадцять годин веде мовлення казахською мовою, восьмий телеканал дає чотирнадцятигодинне мовлення й, нарешті, на дванадцятому каналі п’ять годин на день

ідуть програми казахською мовою. Жодного обмеження щодо мов у нас немає. На телебаченні, на радіо, у друкованих ЗМІ – скрізь створюються умови для розвитку казахської мови, для розвитку нашої національної самосвідомості. З боку компартії Китаю в цьому питанні не чиниться жодних перешкод. Єдина умова – казахи самі мають проявляти активність. Ніхто за нас не прийде й не налагодить роботу казахських ЗМІ” [Малеєв 2012]. У Китаї діє Закон КНР “Про районно-національну автономію”, де прописані всі норми, що стосуються ставлення КПК до неханьських етнічних груп, які проживають на території КНР. К. Сироежкін вважає, що закон цей більш ніж ліберальний і викладених у ньому норм строго дотримуються. Це стосується квот присутності неханьських етнічних груп в органах влади, освіти й мовлення на національних мовах, розвитку національної культури, працевлаштування тощо. Потрібно просто вміти користуватися нормами законодавства [Сейдахметова 2009]. За словами казахстанських дослідників, у рамках спеціальної програми з підтримки культур національних меншин у Китаї виділяються величезні кошти, зокрема, на видавничу справу й кінематограф, тоді як етнічним ханьцям кошти на аналогічні цілі з держбюджету окремою статтею не виділяються [Макулжан 2008, 34].

Історія друкованих засобів масової інформації казахською мовою в Китаї розпочинається із середини 1930-х рр. Тоді в Алтайському, Тарбагатайському та Ілійському округах провінції Сіньцзян виходять перші газети і журнали казахською мовою. У них почали з’являтися публікації, які намагалися розбудити в казахів інтерес до свого минулого, нагадати про багату культуру, традиції [Самаєв 2011]. Схоже, що це бачать своїм завданням і нинішні казахськомовні ЗМІ у КНР. Потім політичні реалії в Китаї змінилися, ці видання давно стали історією, проте встигли вплинути на духовне життя і світогляд китайських казахів [Есимова 2015]. Ось приклад такого видання з історією – журнал “Алтай аясы”, що пише про історію й родовід казахського народу й поширюється по всьому Сіньцзяну. Уперше журнал побачив світ у 1935 році й називався тоді “Таншолпан” (“Ранкова зірка”). Він припинив своє існування в 1959 році і відродився в 1980 році. Відтоді журнал виходить раз на квартал накладом у 4 тисячі екземплярів [Капкызы 2009].

Нині для казахської спільноти в Китаї випускається понад 10 газет і 50 журналів (станом на грудень 2014 р.) [Камзієва 2014]. Для порівняння, на початок 2009 року в СУАР видавалося близько 40 найменувань газет і журналів казахською мовою [Капкызы 2009]. Отже, можемо побачити, що кількість казахськомовних видань у КНР упродовж останніх років помітно зростала, і не виключено, що зростатиме у найближчому майбутньому. Так, на початку 2015 року в СУАР почали видавати нову газету – “Азія кіндігі” (“Центр Азії”) – казахською мовою. Відповідальний редактор щотижневика, що видається в Урумчі, Ж. Мухаметханули розповідає, що з числа національних меншин СУАР з боку держави підтримка у випуску газети була надана лише казахам [Лаханулы 2015]. Держава взяла на себе не лише фінансові питання, а й поширення газети, наклад якої становить 1500 екземплярів. Газета має висвітлювати всі літературно-культурні та суспільні проблеми. Оскільки вона видається на державні кошти, перша сторінка присвячується проблемам, порушеним на партійних зборах. На інших сторінках, наскільки це буде можливо, друкуватимуться матеріали, що мають безпосередній стосунок до казахів. “Ми не конкуруватимемо зі ЗМІ, що публікують щоденні новини. Наша мета – поряд із підтримкою політики держави займатися й вихованням покоління в дусі національної історії”, – зазначив Ж. Мухаметханули під час бесіди з кореспондентом радіо Азаттик [Лаханулы 2015].

Найбільше число казахських видань, природно, виходить в ІКАО. Свої видання казахською мовою мають і казахські автономні повіти [Самаєв 2010]. У Барколь-Казахському автономному повіті виходять щоквартальний універсальний журнал “Боғда” і науково-пізнавальний журнал “Үйрену және ғылым”, у Морі-Казахському автономному повіті – літературний журнал “Қумул алқабы”. Газета казахською

мовою виходить і в Аксай-Казахському автономному повіті провінції Ганьсу. А. Самаєв після знайомства зі змістом багатьох із названих видань відзначав їхній досить високий професійний рівень, водночас зауваживши, що ці видання, в першу чергу газети, є офіційними друкованими органами партійних комітетів комуністичної партії Китаю, з усіма відповідними наслідками [Самаєв 2010]. Водночас, наприклад, вищезгадана газета “Сіньцзян” (“Шынжан”) (наклад – 15000 примірників), за словами її керівництва, окрім того, що виконує функції партійної газети, сприяє розвитку національної самосвідомості, національної культури, рідної мови, пропаганді національних звичаїв і традицій [Сайт “Казинформа”... 2010]. Посол Казахстану в Китаї Н. Єрмекбаєв розповідає, що в СУАР казахською мовою арабською в’яззю видається близько семи-восьми літературних журналів. Усі вони активно публікують твори сучасних казахських письменників [Массового желания казахов... 2014; див. також: Сайт “Казинформа”... 2010]. У Китаї всі засоби масової інформації одержують спеціальне державне фінансування, при цьому вони можуть вільно поширюватися й за кордоном [Капкызы 2009].

“Сьогодні в Сіньцзяні також чимало казахських друкованих ЗМІ з досить великими накладками, два телеканали, радіо, одне молодіжне ТВ, що частково здійснює мовлення казахською. Додайте до цього сайти казахськомовних газет, сайти державних установ, інформаційних агентств, самостійні Інтернет-ресурси й блог-платформи – і ви одержите насичену інформаційну картину”, – зазначає К. Єсімова [Єсімова 2015]. У Китаї казахські сайти почали працювати з 1998 року². У той рік був запущений перший сайт “Ауыл” (“Аул”), на якому публікуються матеріали казахською мовою арабицею [Лаханулы 2012]. Куаниш, інтернет-користувач із Китаю, в інтерв’ю радіо Азаттик розповів, що казахські сайти (арабицею) можна розділити на три основні групи:

- перша група – це офіційні сайти. У цих сайтів, що обмежуються офіційними новинами, перекладом новин з китайської мови на казахську, відповідно мало й читачів;

- до другої групи можна віднести сайт “Халык торабы” (сайт газети “Халык” (“Народ”)), сайт “Халык радиосы”, сайти “Народного радіо Сіньцзяну” і Сіньцзянського телеканалу, засобів масової інформації. В Інтернеті ці сайти, на думку Куаниша, займають свою нішу – доносять до читачів телевізійні, газетні й журнальні новини;

- до третьої групи китайських сайтів казахською мовою можна віднести сайти “Культегин³”, “Бозбала” (“Юнак”), “Парасат” (“Інтелект”), “Сал-Сери⁴”, “Азаматтар” (“Громадяни”) і блоги деяких осіб [Лаханулы 2012].

Якщо статті, які публікуються на сайтах першої й другої групи, зазнають цензури, то матеріали на сайтах третьої групи її не проходять. За словами Куаниша: “Якщо деякі сайти арабицею із третьої групи публікують статті місцевих авторів, то інші передають новини з казахстанських сайтів і щоденних засобів масової інформації” [Лаханулы 2012]. Для казахської діаспори в Китаї всього функціонують близько 200 сайтів казахською мовою (станом на грудень 2014 р.) [Камзієва 2014; див. також: Самаєв 2010].

“Казахська ірредента, а також і діаспора у Китаї має необхідні можливості одержання інформації казахською мовою. Винятки можуть становити окремі представники діаспори, які проживають у віддалених від СУАР провінціях”, – слушно зазначає А. Самаєв [Самаєв 2011]. Функціонування казахськомовних ЗМІ в КНР трактується казахстанським експертним середовищем як цілком успішне, особливо на тлі як ситуації щодо цього питання в інших країнах проживання великих казахських діаспор, насамперед у Росії, так і ситуації, що склалася в медіасфері самої РК, де серед друкованих видань поки зберігається лідерство російськомовних видань, число яких перевищує кількість газет і журналів, що виходять казахською мовою, а частка казахськомовних сайтів становить лише понад 13 % від усього Казнету

[див.: Результаты исследования... 2009, 9; Казахские интернет-сайты... 2015]. Позитивно сприймаються і державне фінансування, і всіляке сприяння, що їх надає казахським ЗМІ китайська влада, і той факт, що кількість казахськомовних видань у КНР неухильно зростає, як і мовлення казахською мовою на теле- й радіоканалах країни. Виглядає, що казахськомовні ЗМІ в КНР ставлять перед собою завдання, насамперед, сприяння розвитку національної самосвідомості, національної культури, рідної мови, пропаганди національних звичаїв і традицій, ознайомлення читачів з національною літературою та історією.

Зміни

Політика Пекіна в СУАР із початку 2000-х рр. проводиться відповідно до стратегічної концепції “Велике освоєння заходу”, спрямованої на підвищення рівнів економічного розвитку всіх західних провінцій до обсягів господарського розвитку південно-східних регіонів Китаю. Ця стратегія розрахована до 2050 року, і її практична реалізація розділена на 3 етапи. На цей момент повністю реалізований перший етап (2001–2010 рр.), за підсумками якого економіки західних провінцій досягли первинного рівня індустріалізації й середньорічного росту ВВП в 10 %. Наразі йде здійснення другого етапу (2011–2030), за якого основний пріоритет віддається модернізації промисловості. І, нарешті, третій етап (2031–2050) передбачає створення сучасних виробництв із високим рівнем залучення новітніх досягнень науки й техніки [Изимов 2014]. На сьогоднішній день більша частина представників казахської етнічної громади КНР – це люди, чиє становлення припало на роки реформ. Це означає, що вони, з одного боку, на власному досвіді відчули ті зміни, які мали місце в Китаї за останні 30 років, а з другого боку – що теоретично повинні мати підприємницьку хватку, – зазначає К. Сироежкін [Сыроежкин 2010, 143]. На підтвердження цього можна навести слова керівника казахської редакції газети “Сіньцзян” А. Семейханули: “Але сьогодні дуже багато наших казахів шукають себе в підприємстві. І це стало особливо помітно зі здобуттям незалежності Казахстаном і відкриттям кордонів між двома нашими країнами. Наша молодь почала активно переміщатися в міста. Причому переселення набуває таких масштабів, що на селі сьогодні стає нікому займатися тваринництвом. В аулах залишаються лише старі. Я сам мешкаю в Урумчі з 1983 року. У той час у місті взагалі неможливо було зустріти казахів. А сьогодні подивіться, скільки тут казахів. Сюди переїхав цілий казахський аймак. Казахи вчаться, торгують, працюють в Урумчі, дають своїм дітям вищу освіту, просуваються службовою драбиною, беруть найактивнішу участь у всіх сферах суспільного життя. Є багаті казахи, є казахи, які відкрили свої компанії. Одночасно з цим казахи стрімко заселяють й інші міста Китаю”⁵ [Малеєв 2012]. На жаль, автору зустрілося небагато казахстанських наукових та медіатекстів, де уважно розглядається такий цікавий і переломний період у житті казахської спільноти в Китаї на початку ХХІ ст.

Традиційним заняттям казахів було кочове й напівкочове скотарство, яке в цей час переживає серйозну кризу, викликану планами китайського уряду з економічного розвитку західних регіонів країни (нафтогазовий сектор, транспортні коридори, переведення сільського господарства на капіталістичні рейки, еко- й етнотуризм) [Касьмова 2011, 128]. Так, одним з неоднозначних аспектів у житті китайських казахів СУАР, що привертає увагу етнологів РК, є седентаризація, що триває з 1980-х рр. Влада СУАР здійснює програму переведення кочівників на осілий спосіб життя шляхом надання їм грошової допомоги та житла. За словами місцевих чиновників, це робиться для того, щоб вони повною мірою користувалися результатами розвитку сучасного суспільства Китаю, в тому числі доступом до медичного обслуговування та освіти. До того ж збільшення кількості кочівників і поголів'я худоби призводить до погіршення пасовищ, – заявляє місцева влада [див.: Касьмова 2011,

132]. На сесії китайського парламенту в березні 2013 р. влада повідомила про грандіозний план з переселення 400 мільйонів сільських жителів у міста протягом 10 років. На ці заходи китайський уряд ладний був виділити 6,4 трлн. доларів. Керівництво КНР вважає, що урбанізація є основою економічного розвитку країни, а також найбільшою та найважливішою силою розширення внутрішнього попиту Китаю [Сулейменов 2013]. Згідно із затвердженим планом на 2012–2030 рр. у найближчі роки в СУАР також буде проводитися прискорена урбанізація. Як очікується, до 2020 р. рівень міського населення виросте до 58 % від загальної чисельності, а до 2030 р. досягне 66–68 %. Виходячи з цього, до 2020 р. в автономному районі планується створити 17 міських агломерацій [Изимов 2014]. Отже, процес активної урбанізації охоплює й СУАР і приводить до значних змін у соціально-економічному житті сільського казахського населення Західного Китаю.

Донедавна в казахів китайського Алтаю активно функціонувало кочове та напівкочове скотарство, яке наразі зазнає істотних змін, хоча багато традиційних елементів колишнього скотарського господарства зберігаються (наприклад, транспортування вантажів при перекочівлях відбувається як вантажним транспортом, так і на верблюдах). В Алтайському окрузі швидкими темпами іде будівництво селищ для осілих скотарів. При цьому передбачені різні пільги й виплати-компенсації за їхній перехід на осілість. Під час експедиції 2012 року співробітники відділу етнології Інституту історії та етнології імені Ч. Валіханова побували в такому аулі осілих скотарів – кистаці⁶ Байгетобе, розташованому біля села Дуре [Орынбаева 2014, 242]. Кожній родині скотарів виділяється по 50 му землі – 15 га. Будуються будинки з різною житловою площею. За будинок у 80 квадратів 30 тис. юанів сплачує той, хто заселяється, іншу суму сплачує держава. Менш забезпечені беруть будинки в 50 кв. м, сплачуючи близько 17 тис. юанів, 55 тисяч юанів вноситься з державної скарбниці. Ті, хто не має й цієї суми, беруть кредит. Електрифікацію, забезпечення водою, будівництво доріг та освітлення селищ також бере на себе держава. Однак, попри значну державну підтримку, деякі місцеві жителі занепокоєні політикою седентаризації, побоюючись, що це призведе до падіння рівня життя колишніх скотарів [Орынбаева 2014, 242].

На казахстанських сайтах можна зустріти матеріали, присвячені китайській седентаризації, які ґрунтуються на сюжетах китайського телебачення. Наприклад, розповідається, що влада міста Тачен (Тарбагатайський (Чугучацький) округ ІКАО) на заході СУАР запропонувала місцевим казахським кочівникам осісти. Для них підготували житло й необхідну інфраструктуру. Сю Пінпін, один з керівників проекту, заявила, що програма розселення більш ніж вигідна, але деякі казахи неохоче змінюють звичний уклад: “Будівництво цього району було заплановано урядом, і ми робимо все, щоб переконати їх поселитися тут. Кочове життя в горах не дозволяє їм користуватися благами цивілізації, наприклад водою або електрикою. Одна з цілей будівництва громади – забезпечити народ усім необхідним” [Даримбет 2012]. Мовляв, програма винятково добровільна й знаходить великий відгук серед кочівників, які прагнуть комфорту. Але є й ті, хто не зміг пристосуватися до нового життя, говориться в репортажі. Одна з учасниць проекту – молода жінка на ім’я Халія. Зиму з родиною вона провела в будинку. Але як тільки стало тепліше, повернулися на гірські луки – пасти коней і кіз. “Це частина наших традицій. Ми піднімаємося сюди щороку із травня по жовтень. Трава дуже гарна для коней, це значить, що вони будуть давати смачне молоко. Ми любимо тут жити”, – сказала Халія в репортажі китайському телеканалу CNTV [Даримбет 2012].

Наприкінці 2015 року в газеті “Литер” з’явився репортаж про відвідини делегації казахстанських журналістів СУАР [Как живут казахи... 2015]. У ньому, зокрема, розповідалося про поїздку в один з районів Кульджи, де проживають понад 250 родин, які займаються різним господарством, у тому числі тваринництвом, традиційним

випасом худоби. Журналісти побували в будинку однієї такої родини – в аксакала Жексена Мухаметкана, який має чимале господарство у 80 верблюдів, 200 баранів, два десятки коней і кілька корів. “Як і має бути, в аксакала є зимівля, а влітку він разом із сином кочує на джайляу⁷, щоправда, традицію все-таки злегка осучаснили – на далекі відстані виїжджають на машинах”, – розповідають казахстанські журналісти [Как живут казахи... 2015]. Основний вид прибутку в цієї родини – продаж верблюжого молока. Землі для випасу худоби надає держава на безоплатній основі – в оренду на 49 або 99 років. Будинки для жителів цього казахського аулу теж допомагає придбати уряд Китаю. У середньому вартість будинку в 100 квадратів тут – 50 тисяч юанів, 40 з них дає в безпроцентний кредит держава, 10 тисяч, що залишилися, має зібрати сам фермер [Как живут казахи... 2015].

В Аксай-Казахському автономному районі провінції Ганьсу колись проживало 600 казахських родин, це близько 4 тисяч казахів, однак після 1991 року близько 200 родин переїхали в Казахстан. Сьогодні тут проживає приблизно 4,5 тисячі казахів [див.: Baltabayeva 2014, 155]. “Певний час тих, хто бажав переїхати до Казахстану, було дуже багато. Китайський уряд не противився переїзду казахів. Але при цьому робив все можливе для розвитку тут сільського господарства. Раніше наш районний центр розташовувався на схилі гори, було багато незручностей, вода була погані якості. Але влада, витративши мільйони, побудувала нам центр у цілині місцевості. До кожного будинку провели газ, будинки в нас великі, просторі. Соціальне становище місцевих жителів багато в чому покращилося, після чого бажаних переїхати в Казахстан стало трохи менше”, – резюмує заступник генерального секретаря місцевого Літературно-художнього об’єднання К. Заркумули в інтерв’ю кореспонденту Радіо Азаттик [Капкызы 2009а]. Головний редактор вищезгаданого журналу “Алтай аясы” Болат Газіз, у свою чергу, схвально оцінює урядову політику: “Зростає рівень життя казахів у Сіньцзяні: із хліборобів і скотарів тепер не беруть податки. Це й підняло рівень життя народу. Будуються зимівлі, куди проведені електрика й водопровід, побудовані дороги. І для тих, хто там живе, передбачені різні пільги” [Капкызы 2009]. Казахстанський історик Н. Мухаметханули, відповідаючи на запитання про становище китайських казахів, зазначає: “Рівень їхнього життя там вищий, ніж у Казахстані. Китай дотримується політики соціальної підтримки простого народу. У Китаї споживчі ціни нижчі, ніж у Казахстані. Приїхавши в Казахстан, казахи Китаю зустрічаються з такими труднощами, як дорожняча продуктів, проблеми житла, зайнятості. Тому вони й не поспішають зриватися з насиджених місць” (Туркестан, № 33, 2010) [Набижан Мухаметханулы... 2010].

За вищезгаданими результатами дослідження групи “Суспільна думка”, наразі соціально-економічне самопочуття казахів Сіньцзяну більш-менш вирівнюється завдяки туристичному кластеру в Ілі-Казахському автономному окрузі. Мовляв, за всю туристичну інфраструктуру округу відповідають казахи⁸, які завдяки цій обставині й підвищують свій добробут [Сурганов 2015]. Відповідно до довгострокових, стратегічних планів економічного та соціального розвитку як СУАР у цілому, так і китайського Алтаю, зокрема, в останньому поряд із помітними господарсько-інфраструктурними змінами ведеться інтенсивна робота з облаштуваності району в зону туризму, з формування тут туристичного кластера, причому в найближчій перспективі, – зауважують казахстанські етнологи, розповідаючи, зокрема, про озеро Канас [Ажигали, Орынбаева 2013, 154]. За їхніми словами, туристичний бізнес розбудовується і в інших районах розселення казахів – таким є велика ущелина Богда, на південь від м. Фукана, у 80 км на схід від Урумчі, де у верхів’ях розташоване мальовниче озеро Богдаколь (Тяньчі). До нього веде прекрасна обладнана дорога протяжністю 20 км. Місцевість здавна обживалася казахськими скотарями, багато з яких нині осіли й залучені у сферу обслуговування численних туристів. На березі цього великого озера, де зараз ходять теплоходи, утворилося ціле юртове містечко,

де поселяються гості – китайці, іноземці [Ажигали, Орынбаева 2013, 154; див. також: Где-то по соседству... 2013]. У вищезгаданій ущелині Богда створений великий Центр казахської культури “Хан сарайы” з музеєм, у якому є досить репрезентативна етнографічна експозиція; сам будинок музею споруджений у стилі народної архітектури казахів Східного Туркестану. Цікаво, що цей культурний центр створено з ініціативи одного китайського бізнесмена за участю місцевих казахських етнографів [Ажигали, Орынбаева 2013, 155]. У горах і долинах навколо Урумчі багато хто з казахів поєднує традиційні заняття з туризмом. Вони встановлюють свої юрти на час туристичного сезону, а потім, по його завершенні, переходять до інших способів заробітку.

Усе більше алтайських казахів утягується в туристичний бізнес. Зокрема, казахське населення найближчої округи біля таких туристичних об'єктів займається організацією етнопоселень з юрт (від 100 юрт і більше), в яких організує відпочинок і дозвілля туристів в основному із внутрішніх районів КНР, – розповідають казахстанські етнологи [Казахи Китая]. На спеціально відведених майданчиках продаються вироби народних майстрів, молочні напої і страви казахської національної кухні тощо. Як туристичні об'єкти додатково використовуються різні типи казахських зимівель, літніх жител – тошала. Розвиток туризму на Алтаї вимагає виготовлення опудал диких тварин для фотографування туристів на тлі останніх. Виготовлення опудал тварин на Алтаї вважається традиційним заняттям місцевих казахів [Казахи Китая].

Висвітлюючи розвиток туризму в СУАР, казахстанські дослідники та журналісти не втримуються від порівняння зі станом справ у цій галузі в РК. “Однак, повертаючись до туризму, що активно розбудовується в Китаї, у який залучені й наші співвітчизники, мимоволі виникає питання: чому б і в нас у Казахстані, в не менш мальовничій частині Алтаю, не створити туристичні райони з відповідною інфраструктурою?” – запитують казахстанські етнологи [Ажигали, Орынбаева 2013, 155]. “Це теж територія національного природного парку, як і в нас, але прекрасна інфраструктура там створена (причому з переліком суворих екологічних вимог – наприклад, заборонений проїзд особистого автотранспорту, усіх організовано доставляють на спеціальних автобусах), вона приносить стабільний прибуток, забезпечує робочі місця, але в той же час зміна природного ландшафту мінімальна. Сервіс не є нав'язливим, він просто дозволяє людям зробити захоплюючу й дуже пізнавальну подорож, насолодитися красою цього унікального місця. І отут ми теж повинні вивчати китайський досвід і переносити на власний ґрунт”, – наголошує завідувачка відділу економічних досліджень Казахстанського інституту стратегічних досліджень Б. Сирлибаєва, розповідаючи про відвідини озера Тяньчі [Где-то по соседству... 2013]. У матеріалі під назвою “О китайском туристе замолвите слово” (Інформаційне агентство Zakon.kz) пропонується задля розвитку туристичної галузі Казахстану, зокрема, залучати туристів із близьких регіонів Росії та Китаю, запропонувати їм якісний відпочинок за менші гроші. Якщо хтось скаже, що це нереально, – запропонувати тому з'їздити до Сіньцзяну і переконатися, якими юрбами їдуть китайські туристи на спецтури до кочовищ китайських казахів на озеро Тяньчі тощо. Мовляв, автобуси вщент забиті бажаними подивитися красу природи, насолодитися казахською кухнею, купити малахаї та інші сувеніри [О китайском туристе... 2015]. “На відміну від нашого Маркаколю, на Канасі зуміли розвинути інфраструктуру туризму. До послуг відпочивальників комфортабельні кемпінги, водні ліжжя й повітряні кулі, прогулянки по озеру на суднах, знайомство з побутом і звичаями казахів, монголів і тувинців, які тут живуть, для чого створені етнографічні аули”, – пише А. Самаєв [Самаев 2004]. Водночас зауважимо, що існують не лише позитивні сторони в успішному функціонуванні таких етнопарків. Так, російські дослідники, визнаючи, що етнографічний туризм приносить немалий зиск представникам нацменшин КНР

і надає робочі місця на допоміжних об'єктах, пишуть про комерціалізацію їхньої національної культури, яка починає орієнтуватися винятково на етнотуризм (наприклад, проведення фестивалів і різноманітних конкурсів спрямоване на залучення туристів тощо), коли комерційна експлуатація своєї етнічної приналежності стає нормою [Булдакова 2006, 81; Ставров 2007, 23, 25].

Казахстанські науковці та експертне середовище фіксують інший негативний фактор, спричинений розширенням туристичного бізнесу та відповідної інфраструктури в традиційних місцях проживання та кочівлі насамперед алтайських казахів КНР. 5 жовтня 2007 року на сайті "Eurasianet" з'явився матеріал незалежного дослідника Дж. Лілліс, присвячений проблемі поступового зникнення національної казахської культури в СУАР [див.: Д. Лілліс... 2007]. На прикладі розвитку туристичної інфраструктури навколо Канасу Дж. Лілліс розповіла, як природна краса краю перетворилася на загрозу кочовому способу життя. До озера, зокрема, проклали бруковані дороги уздовж стежок, що з'єднують зимові й літні пасовища кочівників. Казахи, які проживають на території державного природного парку Канас, створеного з метою розвитку туризму і захисту навколишнього середовища, кажуть, що представники влади часто велять кочівникам перебиратися в інші місця, щоб звільнити місце під будівництво готелів, ресторанів та інших об'єктів туристичної інфраструктури⁹. Одні місцеві жителі розповідають, що їх попросили пересунути свої будинки, інші – що їм більше не дозволяють жити в юртах у районах, де тепер розміщують туристів [Д. Лілліс... 2007]. Більшість юрт у головному туристичному селі в самому серці парку – це сувенірні крамниці, в яких працюють ханьці. Однак швидкі темпи освоєння території створюють також загрозу для екології: адже для реалізації планів потрібні додаткові джерела води й енергії, а відвідувачі інтенсивно забруднюють територію. Більша частина прибутків іде в кишеню китайських бізнесменів з інших районів Китаю, яким належать готельно-ресторанні комплекси й сувенірні крамниці [Д. Лілліс... 2007; див. також: Yuxin Hou 2014]. Місцеві жителі також заробляють на приїжджих, хоча й меншою мірою: вони здають туристам кімнати, катають їх на конях і фотографують із верблюдами й гірськими козами. У місцях особливо великого напливу туристів підприємці, які бажають продати свої товари і послуги, відтепер зобов'язані платити певну суму за можливість працювати. Коли забудовники націлилися на їхні землі, деякі сіньцзянські казахи вирішили продати все і виїхати, зокрема до Казахстану. Дж. Лілліс припустила, що з прискоренням темпів освоєння цих місць все більша кількість сіньцзянських казахів вирішить переїхати до РК [Д. Лілліс... 2007]. У відповідь на це припущення на сайті "Центразия" (12.10.2007) з'явився інший матеріал під назвою "Казахи в Сіньцзяне – как им быть?", де визнавалося, що казахське населення в Китаї, яке протягом останніх десятиліть збільшувалося куди вищими, ніж їхні родичі в самому Казахстані, темпами, може незабаром підпасти під демографічну тенденцію зовсім іншого характеру внаслідок залучення все більших мас казахів у суто китайське середовище з наступною їхньою асиміляцією [Ескенбай 2007]. Матеріал містив переважно розмірковування про ймовірність переїзду китайських казахів до Казахстану, й автор слушно сумнівався, що всі казахи КНР цього забажають.

Перший заступник голови президії Всесвітнього співтовариства казахів Т. Мамашев, який влітку 2009 р. відвідав казахські автономії Китаю, розповідав про відвідини озера Канас і спілкування з тамтешніми казахами. Останні, за словами Т. Мамашева, побоюються, що незабаром їх витіснять з історичних земель [Капкызы 2009б]. Земля не є будь-чєю власністю, яка могла б передаватися в спадщину з покоління в покоління, а є власністю держави. Тому, вважають китайці, вона повинна належати державі й служити інтересам держави. Казахи, які здавна жили навколо озера Канас, звели близько 300 юрт на його березі й заробляли на життя обслуговуванням туристів. Потім кількість дозволених для зведення юрт була зменшена до 150, а з часом –

вже до 70. «Напевно, через один-два роки нам не дадуть навіть заглядати сюди, – скаржаться тамтешні казахи. – Тепер наша надія – це переселення в Казахстан... Часи пісні “Що зрівняється із чудовою природою землі нашої – рідного Алтаю” уже пішли в минуле, є історією. Тепер нам не повернути наші джайляу» [Капкызы 2009б].

У 2014 році черговий раз поширилась інформація, що пасовища й джайляу кочових казахів у Сіньцзяні були відібрані для “державних потреб”. Низка активістів у Китаї та Казахстані у зв’язку з цими подіями висловили своє невдоволення в Інтернеті. Р. Айипули, виконавчий директор республіканської громадської організації “Жебеу” (“Філантроп”), активіст, який переїхав на початку 1990-х років з Китаю в Казахстан і займається питанням казахських діаспор, прокоментував цю інформацію так: “В останні 20 років це відбувається в Сіньцзяні постійно. Звичайно, тут є й державні будівельні проекти. У зв’язку з освоєнням західного регіону Китаю будівництво розвивається інтенсивно. Зросла кількість проектів, пов’язаних з будівництвом шляхів, мостів, з перекриттям гирл річок задля одержання електроенергії. Оскільки більша частина цих проектів здійснюється в інтересах держави, виплачуються компенсації. Однак ці проекти не можуть не стикатися з інтересами місцевих жителів” [Лаханулы 2014].

У зв’язку з реалізацією урядової програми з розвитку західних районів Китаю зросла тенденція обезземелювання сільської частини сіньцзянських казахів. Казахи втратили літні пасовища, місця їхнього традиційного проживання активно скуповуються ханьцями, – роблять висновок науковці з ВАК [Одна десятая процента... 2014; Baltabayeva 2014, 157]. Землі в Сіньцзяні стають усе більшою цінністю, й усе частіше чути про випадки масового скуповування земель у казахів і монголів, а також про інциденти з незаконним вилученням земель. Крім того, у зв’язку з розвитком туризму і створенням у мальовничих куточках Сіньцзяну туристичних зон життєвий простір казахських кочівників з кожним роком звужується, – констатує Т. Каукенова [Каукенова 2015]. Те ж саме кажуть і казахстанські етнологи: “...єдиний сумний момент – поступово звужується сфера побутування традиційної казахської культури, й окремі групи скотарів-казахів змушені кочувати високо в горах. Але, здається, у сучасну епоху цей процес відмирання старотрадиційної культури є, у принципі, неминучим. Втішним є те, що саме казахське населення Сіньцзяну прагне зберігати етнографічні засади культури – особливо у сфері духовній, а також і в доступних формах матеріальної сфери” [Ажигали, Орынбаева 2013, 154].

“Проглядається пряма залежність між економічним добробутом і асимілятивними процесами: чим динамічніше розвивається національний район, тим швидше відбувається асиміляція”, – зауважує російська дослідниця В. Булдакова, аналізуючи національну політику КНР [Булдакова 2006, 79]. І тут цікаво подивитися, як бачать ситуацію із самобутністю національних меншин у КНР представники панівного етносу. У Чуке, професор Центрального університету національностей, у статті, присвяченій національній політиці КНР, зокрема, наголошує, що підтримка розвитку національних районів на основі планової економічної системи є способом “турботи” про них у рамках соціалістичної ринкової економіки [У Чукэ 2013]. Враховуючи стрімкі зміни, що відбуваються, необхідно виявити мужність і змінити підхід до вивчення теорії й формування національної стратегії в Китаї. Китайський професор пропонує розглядати райони національних меншин та інші частини країни як єдине ціле, однаково ставитися до всіх, не допускати особливого ставлення до однієї зі сторін, не допускати дискримінації, скорочувати преференції. Індустріалізація й розвиток ринкової економіки були головним двигуном структурних змін у суспільстві, які торкнулися всіх. Ті, хто закликає до збереження традиційного способу життя національних меншин, вважають, що вони займають добродесну позицію захисту слабких. Насправді, відмовляючись за представників національних меншин вести сучасний спосіб життя, ці люди шкодять прогресу й розвитку нацменшин [У Чукэ 2013].

Побудовані на польових дослідженнях, опитуваннях та інтерв'ю з китайськими казахами й оралманами казахстанські наукові розвідки та медіатексти засвідчують подвійність, неоднозначність ситуації: так за послідовної модернізації китайського суспільства добробут китайських казахів зростає, вони мають всі можливості для розвитку своєї національної культури і водночас стрімкий економічний розвиток СУАР, урбанізація, розбудова туристичної інфраструктури, щонайменше, видозмінюють традиційні форми господарства разом зі споконвічними землями казахських номадів, фактично наближуючи автентичну казахську громаду до втрати своєї національної самобутності.

Загроза

Казахи, будучи однією з найуспішніших національних меншин Китаю, водночас стоять перед загрозою поступового розчинення в ханьському середовищі. Меншою мірою це стосується казахів, які живуть у сільській місцевості, більшою – тих, хто проживає в містах і прагне досягти успіху нарівні зі звичайними громадянами КНР, – із сумом зазначає Т. Каукенова, згадуючи, зокрема, прогноз Інституту з вивчення національних меншин, за яким процес асиміляції казахів у СУАР відбувається швидше, ніж, наприклад, серед уйгурів або монголів [Каукенова 2015]. Цьому сприяє втілення плану “Великого освоєння заходу”, спрямованого на модернізацію західних провінцій і збільшення там частки ханьського населення.

Збереження рідної мови казахами КНР є, як вище зазначено, основним позитивним аргументом при оцінці нинішнього становища казахської громади в Китаї казахстанською стороною. І водночас проблема її подальшого збереження є головним приводом для занепокоєння, що його висловлюють науковці, представники експертного середовища та ЗМІ РК. При аналізі мовної ситуації насамперед згадують збільшення викладання китайською у т. зв. національних школах КНР. У КНР десь із другої половини 2000-х рр. у початкових класах національних шкіл широко практикується вивчення предметів китайською мовою, тоді як закон від 1984 року “Про національну автономію” передбачав викладання шкільних предметів національними мовами. Недотримання цього закону викликало природний протест у представників національних меншин КНР.

Занепокоєння такою ситуацією незабаром почало відображатися в казахстанських ЗМІ. Наприклад, у 2009 році радіо Азаттик розмістило інтерв'ю, в якому Болат Газіз, редактор “Алтай аясы”, висловлював стурбованість тим, що, попри факт виходу в Китаї великої кількості видань казахською мовою, кількість читачів із кожним роком зменшується. Причину такої тенденції він вбачав у тому, що казахські школи почали перетворюватися на навчальні заклади змішаного типу: «У казахських школах, розташованих на території Алтайського округу, вводять державну програму “запровадження двомовності”. Китайську та рідну мови вивчають одночасно. Такі змішані школи почали з'являтися з 1995 року. Раніше казахські та китайські школи розташовувалися окремо. Тепер у початкових класах рідна мова, історія, література та деякі інші предмети викладаються казахською мовою, інші – китайською» [Капкызы 2009]. Перший заступник голови президії Всесвітнього співтовариства казахів Талгат Мамашев, який влітку 2009 р. відвідав казахські автономії Китаю, в інтерв'ю тому ж таки радіо Азаттик зауважував: “У містах Алтай і Морі є низка казахських шкіл. Там поки предмети викладаються казахською мовою. Однак це тільки тимчасово, мені здається. Переважно всі тамтешні школи перейшли на двомовність” [Капкызы 2009б]. Так, під час роботи комплексної експедиції Інституту історії та етнології імені Ч. Валіханова в Тарбагатайському аймаку ІКАО (2013 р.) були обстежені 5 казахських районів (де питома вага казахів становить близько 50–60 %) і, відповідно, районних центрів. В обстежених містах були казахські школи, але переважно із двома мовами навчання – казахською та китайською

(англійська мова не вивчається). У гімназіях навчають тільки китайською мовою, але в шкільну програму включене вивчення іноземної мови, переважно це англійська мова [Абдуліна 2013].

Після хвилювань і зіткнень між представниками китайської та уйгурської громад СУАР у липні 2009 року радіо Азаттик провело в Алматинському бюро круглий стіл, присвячений цим подіям. У ході цього круглого столу Д. Байтурсинули, редактор газети “Ан Арыс”, казахський репатріант із Китаю, підкреслив: “У казахської діаспори в Китаї немає підстав виступати проти китайського уряду... Але є проблема закриття казахських шкіл у Китаї. Китай має на меті в такий спосіб асимілювати малі народності. Випускників китайських шкіл і вишів направляють потім працювати у внутрішні райони Китаю¹⁰. Уйгур або казах, який не знає свою культуру й мову, сам знищує свою ідентичність” [“Если уйгуры исчезнут...” 2009]. У тому ж 2009 році К. Сироежкін якось зауважував у полеміці з цього приводу: “Отут знову ж говорилося, що в початковій школі запроваджена китайська мова. Так, запроваджена. З тієї простої причини запроваджена, що дітлахи, які закінчили національну школу, потім не можуть вчитися в університеті китайською мовою. Це правда. Це зроблено для того, щоб діти далі могли вчитися. Ви самі говорили, що не беруть на роботу без знання китайської мови. Правильно, не беруть. Мова має бути гарна китайська – в цьому проблема. Для цього в початковій школі ввели китайську мову – але це в останні всього два роки. До цього в початковій школі була національна мова – скрізь. Національна школа з національної мови починалася. Повністю курс навчання проходили національною мовою” [О событиях в Урумчи... 2009]. На підтвердження цих міркувань зазначимо, що, за словами російського етнолога Ж. Юші (яка у 2010 році спілкувалася з тувинцями, що проживають поряд із казахами в Алтайському окрузі в кількості близько 2300 осіб), китайську мову й писемність тамтешнім тувинцям необхідно знати досить добре, щоб здобути освіту і знайти гідну роботу¹¹. Тому останнім часом батьки з малих років починають учить своїх дітей нескладних ієрогліфів, математичного додавання [Юша 2011].

Проблема двомовних шкіл у КНР у контексті збереження казахської ідентичності неодноразово порушується на сторінках газети “Туркестан”. Вищезгаданий Р. Айипули, виконавчий директор громадської організації “Жебеу”, зазначає: “Не можна сказати, що соціальне становище казахів Китаю несприятливе. Але засмучує становище національне. Невідомо, чи є в них майбутнє в національному плані... Близько десяти років тому 90 % китайських казахів могло здобути освіту казахською мовою. Сьогодні 90 % казахів навчаються винятково китайською мовою. Звільняються через незнання китайської мови авторитетні вчителі. Лише педагоги, що досконало володіють китайською мовою, залишаються на своїх місцях. Інших відправляють на чорну роботу. Скорочується кількість навчальних посібників казахською мовою...” (“Туркестан”, 2010) [Капкызы 2010]. Ж. Шакенули у статті під назвою “Поможем ли мы братьям на чужбине?!” бачить ситуацію з китайськими казахами так. Близько 400 казахських шкіл Китаю з 2008–2009 навчального року перейшли на китайську мову. І хоча в їхній системі освіти школи називаються двомовними, усі заняття, крім казахської мови та літератури, проходять китайською мовою [див. також: Данияров 2010]. Відсутність казахських дитячих садків призвела до того, що казахські школи почали закриватися природним шляхом. Раніше в казахських школах урокам фізичної культури, національного співу та художнього рукоділля приділялася особлива увага, там дітей навчали національних традицій, обрядів, прищеплювали національний дух. А зараз у зв’язку з об’єднанням шкіл цей процес зведений нанівець, з’явилося нове покоління, яке має казахські імена, але одягається й мислить інакше. Сьогодні в таких школах відзначаються порушення наступності поколінь, зміна національних традицій і обрядів, втрата рідної мови, що поступово веде до ліквідації нації (“Туркестан”, № 4, 2013) [Шакенулы 2013]. Усі казахські

школи в Китаї з 2005 року стали китайськими, і казахську мову там вивчають лише як окремий предмет. За таких умов у найближчі 5–10 років місцеві казахи асимілюються з китайцями, – наголошує ще один автор (“Туркестан”, № 33, 2012) [Следует ли нам... 2012]. Усі вищезгадані статті (і не лише вони) фактично єдиною панацеєю бачать переселення китайських казахів до Казахстану. «У моїй статті, написаній кілька років тому, були такі слова: “Почнемо переселення зараз – залишимося казахами, через 10 років – будемо шала-казахами¹², а ще через 30 – китайцями”. Усе до цього йде. У казахських школах КНР викладання ведеться сьогодні китайською. А немає мови – немає й нації. Виходить, наші співвітчизники, що досягли сорока років, будуть розмовляти зі своїми дітьми китайською мовою», – пише казахський поет К. Єлемес, репатріант із Китаю (“Туркестан”, 2010) [Капкызы 2010].

Як видно, погляд казахстанських науковців та представників медіа на зміцнення позицій китайської мови в національних школах багато в чому базується на ставленні китайських казахів та оралманів до цього питання. Оралмани з Китаю серед причин переселення в Казахстан завжди називають бажання уникнути китаїзації дітей, побоювання втратити рідне мовне середовище. “...У тому ж Китаї триває процес китаїзації, тому там казахам як етносу буде важко вижити. Вони прагнуть на батьківщину, щоб не втратити свою казахськість. Для мене це був шок, одкровення”, – зазначив С. Мамбеталін, голова екологічної партії “Руханият” (“Духовність”), під час роботи круглого столу, проведеного радіо Азаттик¹³, на тему «Действительно ли в Казахстане существует такое явление, как “оралманофобия”?» [Аккулы 2011]. У статті “Китайская миграция в Казахстан: мифы и страхи” (Інтернет-журнал “Власть”), зокрема, згадується бесіда з Нургуль – казашкою, яка переселилася до Казахстану з Китаю 10 років тому. Свій приїзд вона пояснила бажанням повернутися на історичну батьківщину: “У Китаї казахські школи почали ліквідувати. А я прагну, щоб наші діти зростали тут і розмовляли рідною мовою. Для цього я віддала їх у казахську школу” [Мазоренко 2014]. Казахстанські дослідниці Д. Касимова та А. Ісаєва у своїй статті “Доля за целое: женские ресурсы в адаптации репатриантов (по материалам полевых исследований)” розповідають надзвичайно цікаву історію літньої жінки з КНР Махфузи, матері п’ятьох дітей, удови, яка нині проживає в селищі Алматинської області РК [Касимова, Исаева 2013, 141–143]. Родина Махфузи переїхала до Казахстану у 2002 році. Таке рішення пояснюється ставленням чоловіка Махфузи, який у КНР обіймав високі посади в системі оборони, до китайської політики щодо етнічних меншин: “Вони почали тиснути на нас зараз. Їхня політика міцнішає з кожним днем... Китайці зовні все роблять м’яко, їхня політика насправді має далекосяжні наслідки. Ви помічаєте воду, яка тече і живить рослину/траву? Ні. Так і вони роблять усе непомітно!” За словами Махфузи, “нинішнє покоління перебуває під сильним китайським впливом. Наше покоління було більш казахізованим. У нинішнього присутня уже наполовину китайська культура. А от наступне покоління буде перебувати під повним впливом китайської культури... І цілком імовірно, що вони втратять нашу традиційну культуру” [Касимова, Исаева 2013, 142]. Будучи філологом за освітою і пропрацювавши тривалий час у китайських державних структурах, які займалися проблемами неханських народів, Махфуза звертає увагу на поступове неухильне звуження сфери застосування казахської мови в Китаї. Вона вважає, що це викликано не лише політикою уряду з впровадження китайської мови в усі сфери життя в провінціях, а й прагненням самих казахів залучити дітей до вивчення державної мови, оскільки лише відмінне володіння китайською відкриє їм двері в забезпечене майбутнє не тільки в Китаї, а й у разі міграції до Казахстану. Китайська мова розглядається багатьма казахами в КНР як щось нове в культурі, що допоможе їм піднятися вище в загальному розвитку й, можливо, бути нарівні з китайцями [Касимова, Исаева 2013, 142]. Проте це, на думку Махфузи, призведе до швидкої втрати як мовних навичок, так і культурної

практики, а казахська мова в Китаї не має можливості для розвитку й збагачення [Касымова, Исаева 2013, 142]. Тут зауважимо, що, за словами сторонніх спостерігачів, які відвідали 2004 року Алтайський округ ІКАО, на відміну від уйгурів, казахи воліють навчати своїх дітей у тих школах, де викладання ведеться китайською мовою. Результатом цього є масштабна асиміляція алтайських міських казахів китайцями [Rotar 2004].

Казахстанські науковці наразі також вбачають тенденції, загрозливі для збереження казахської самобутності в КНР. Ті представники казахського етносу, які обіймають посади у владі, в китайському середовищі обертаються постійно, плюс, щоб зробити пристойну кар'єру, необхідно вступити в ряди Компартії Китаю, а значить – стати атеїстом. Отже, етнічну самобутність за таких обставин зберегти дуже непросто, – зазначає Т. Каукенова [Каукенова 2015]. Серед факторів, загрозливих для казахської громади, Т. Каукенова згадує й істотні обмеження у сфері релігії, прийняті наприкінці 2014 року. Тепер мусульманам СУАР набагато складніше здійснювати необхідні обряди й дотримуватися всіх релігійних приписів. Так, наприклад, читання намазу обмежується сьогодні тільки мечетями й приватним житлом¹⁴ [Каукенова 2015].

К. Єсімова докладно змальовує ситуацію: у національних школах і дитячих садках СУАР поступово скасовується викладання основних дисциплін рідною мовою, ці предмети викладають китайською, і школи вже фактично є китайськими з національним компонентом [Єсімова 2015]. Усе це робиться під гаслами “забезпечення рівних можливостей в здобутті освіти”, “підвищення якості освіти в менш розвинутих районах країни”. Величезні кошти, пропаганда в ЗМІ переваг двомовного навчання, заохочення відмінників навчанням у школах-партнерах процвітаючих регіонів – і от уже 90 % казахів вчиться у двомовних школах. Таким чином, рівні можливості насправді створені, але вони ж ведуть до китаїзації неханьського населення, – зауважує дослідниця. За словами К. Єсімової, оралмани, повертаючись у Казахстан із чергової поїздки в Сіньцзян, зазвичай із гіркотою розповідають, що тих, хто “аты – казак, заты – хансу – зветься казахом, є китайцем”, стає усе більше, казахській мові в Китаї пророкують повне забуття [Єсімова 2015]. Г. Оринбаєва серед державних заходів, спрямованих на втримання територій, населених етнічними меншинами, поряд із заселенням Сіньцзяну ханьцями з Внутрішнього Китаю, великими дотаціями на регіон, на підтримку та розвиток традиційної культури і мистецтва “малих націй”, згадує повсюдне насадження китайської мови, витиснення мов етнічних меншин у школах [Орынбаева 2013, 182]. Директор аналітичного центру Всесвітньої асоціації казахів К. Балтабаєва наголошує: “Наприклад, асиміляція казахів у Китаї йде семимильними кроками. У Китаї проживає від 1,3 до 1,4 млн. казахів. У казахських школах зараз діти вивчають китайську мову з 3-го класу, а раніше – з 7-го. І лише казахська мова та література викладаються рідною мовою, інші предмети – китайською. Далі талановита казахська молодь їде вчитися в Пекін, Шанхай, Гуанчжоу – великі міста, де взагалі немає впливу казахської мови” [Експерт... 2013; див. також: Baltabayeva 2014, 157]. Зміцнення позицій китайської мови в СУАР пов'язується згаданими казахстанськими дослідницями насамперед з китайськими реформами, планом “Великого освоєння заходу”.

Здійснення цієї програми логічно призводить до штучного зростання населення регіону за рахунок ханьців, певних кадрових обмежень, що також викликає помітне занепокоєння корінних мешканців СУАР і казахстанських експертів, які спостерігають за станом справ у Сіньцзяні [Baltabayeva 2014, 157; Ескенбай 2007; Макулжан 2008, 36; Капкызы 2010; Шакенулы 2013; Будет ли наказан... 2014; Каукенова 2015 та ін.]. Питома вага казахів у регіоні стрімко знижується на тлі безперервного збільшення числа ханьців, що приїжджають з інших регіонів КНР. Так, на момент створення КНР у 1949 році казахів там було майже в 1,5–2 рази більше, ніж ханьців. За

цей період чисельність ханьців виросла з 291 тисячі до 8,42 мільйона людей у 2012 році [Каукенова 2015]. За планами китайської влади до 2030 року за рівнем економічного розвитку Сінцзян повинен зрівнятися з південно-східними провінціями Китаю [Изимов 2014]. Задля реалізації цього завдання уряд КНР має намір інвестувати величезні кошти в структурну модернізацію економіки СУАР. За прогнозами китайських експертів, це завдання цілком можна реалізувати, враховуючи фінансові можливості Пекіна, а також можливість залучення іноземних інвестицій у Сінцзян [Изимов 2014]. У 2008 році в інтерв'ю К. Сироєжкін зазначав, що “є така концепція розвитку великого Північного Заходу, прийнята в березні 2000 року. Третій етап реалізації цієї концепції – з 2010 року, передбачає переселення до Сінцзяну ханьців. Причому це переселення відбувається не тому, що так хочуть, а тому що треба освоювати ті інвестиції, які туди вкладаються. Тому що переважно потрібна кваліфікована робоча сила. Це ханьці. На жаль, соціальна структура СУАР не дуже змінюється з роками. І представники уйгурів, казахів мало представлені в промисловому виробництві, в науці, і якщо підуть китайці, вони просто не зможуть освоювати всі інвестиції. А якщо потік китайців туди піде, почнеться витиснення казахів і уйгурів” [Чем отличаются китайская... 2008]. За словами Т. Каукенової, наразі ведення сільськогосподарської діяльності в СУАР стикається із серйозною конкуренцією з боку ханьців, де ця сфера поставлена воістину на промислові рейки. Рівень безробіття серед усіх нацменшин досить високий, водночас приїжджі ханьці, відомі своєю працездатністю й умінням виживати в складних умовах, найчастіше “перехоплюють” роботу в місцевого населення, що провокує зростання внутрішнього невдоволення [Каукенова 2015].

Р. Ізімов (Казахстанський інститут стратегічних досліджень) констатує: зі статистичних показників видно, що саме завдяки політиці планового переселення етнічних ханьців із внутрішніх районів на окраїни й запровадженню обмеження народжуваності серед нацменшин демографічна ситуація в Сінцзяні зазнала масштабних змін [Изимов 2014]. Водночас варто відзначити, що в останні роки уряду КНР усе складніше здійснювати планове переселення ханьців із внутрішніх районів до СУАР. Саме тому переважну більшість тих, хто наразі переселяється, складають військові, співробітники Виробничо-будівельного корпусу Сінцзяну¹⁵ (нараховуючи спочатку 175 тисяч осіб, сьогодні корпус виріс до 2,6 млн. службовців) [Изимов 2014; 2014а]. Р. Ізімов також звертає увагу на те, що сьогодні спостерігається тенденція відтоку працездатного населення із Сінцзяну. Їдуть в основному заможні громадяни (ханьці), які мають намір повернутися у внутрішні райони Китаю й відкрити “свою справу”. Переселитися їх змушує проблема нестабільності в СУАР. Також переселяються представники нацменшин, і це явище набирає силу з кожним роком. Перший потік – це нечисленна категорія молодих людей, які бажають здобути освіту в китайських вишах задля можливості в майбутньому знайти гарну роботу. Другий потік – численна категорія трудових мігрантів [Изимов 2014]. Так чи інакше, переселення ханьців із внутрішніх районів до СУАР є другим фактором, який викликає сумніви в багатьох казахстанських експертів щодо збереження казахської етнічної громади в недалекому майбутньому.

“Для керівництва КНР, що володіє потужним ідейним плацдармом, асиміляція західних етнічних меншин, на наш погляд, є лише питанням часу. Таким чином, в історичній перспективі асиміляція казахської громади ханьською більшістю є процесом незворотним”, – пише А. Макулжан, зауважуючи, що темпи асиміляції лише пришвидшаться [Макулжан 2008, 36]. Казахстанські науковці та експерти не самотні в таких своїх оцінках. “Останнім часом наших одноплемінників у Китаї хвилюють питання їхнього майбутнього як етносу: чи зможуть вони залишитися тувинцями через 50–60 років; чи збережуть наступні покоління рідну мову, звичаї й традиції пращурів. Побоювання ці породило поступове збільшення кількості китайців у цих

краях”, – зазначає Ж. Юша після відвідин Алтайського округу ІКАО 2011 року [Юша 2011]. Більшість етнологів Китаю відносять себе до прихильників теорії асиміляції [більше див.: Булдакова 2006, 79]. Так, на думку фахівців Інституту національностей провінції Хейлунцзян, історичний процес і ринкова економіка неминуче призведуть до розчинення нечисленних народів у китайській нації [Булдакова 2006, 79].

Висновки

Матеріали, присвячені китайським казахам, час від часу зустрічаються на сторінках багатьох казахстанських ЗМІ, особливу увагу до цієї тематики (як і до проблем інших казахських діаспор) демонструє радіо Азаттик. Наукові розвідки та медіатексти, присвячені сучасній казахській громаді в КНР, переважно побудовані на польових дослідженнях, опитуваннях та інтерв'ю з китайськими казахами та оралманами. З них випливає, що казахи, які проживають на території Китаю, зберігають мову та традиційну культуру, задоволені долею, дістають підтримку від держави й здебільшого поки навіть не думають перебиратися до Казахстану. Казахстанськими експертами відзначається сприятлива культурна політика КНР щодо підтримки й збереження культури казахської діаспори. Ця політика стосується як створення гарних умов для росту і розвитку, підтримки національних кадрів, так і інтенсивного дослідження культурної спадщини казахів, зокрема в галузі традиційної медицини, музики, фольклору, народного декоративно-прикладного мистецтва. Патерналізм китайської держави щодо казахів, соціальна політика останніх років також позитивно сприймаються і відзначаються казахстанськими авторами, як і присутність казахів в органах місцевої влади в національних автономіях. Функціонування казахськомовних ЗМІ в КНР трактується казахстанським експертним середовищем як цілком успішне, позитивно сприймаються і державне фінансування, і всіляке сприяння, що їх надає казахськомовним ЗМІ китайська влада, і той факт, що кількість казахськомовних видань у КНР неухильно зростає, як і мовлення казахською мовою на теле- й радіоканалах країни. Низка китайських ініціатив, як-то розвиток етнографічного туризму, включення об'єктів культурної спадщини казахського народу до списків нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, сприймаються як корисний досвід, вартіть запозичення, а національна самобутність, володіння рідною мовою, вкорінення в національну культуру та традиції китайських казахів – як зразок для наслідування. Натомість модернізація Сіньцзяну виглядає з точки зору представників казахстанської наукової та журналістської спільноти, зокрема, як загроза мові та традиційній культурі “останніх номадів”. За великим рахунком, так воно і є: найменш така підвалина традиційної казахської культури, як кочове господарство, явно перебуває під загрозою, втрачаючи своє звичне середовище, землі внаслідок туристичного та промислового розвитку регіону і внаслідок взятого владою курсу на широкую седентаризацію національних меншин. Головне занепокоєння у казахстанських авторів, судячи з текстів, викликають запровадження двомовних шкіл і зростання кількості ханьців у СУАР та, як наслідок, загроза асиміляції казахів у ханьському середовищі. Єдиним виходом із ситуації багатьом авторам досліджених публікацій бачиться переїзд більшості казахів КНР до РК. Більшість медіатекстів, присвячених казахській громаді в КНР, зупиняються на проблемі оралманів, так чи інакше закликають державу полегшити процес отримання казахстанського громадянства для оралманів і сприяти кращому облаштуванню китайських казахів у Казахстані.

¹ Айтис (айтыс) – змагання двох людей у мистецтві поетичної імпровізації у формі читання або співу під музику традиційних музичних інструментів, таких як казахська домбра. Теми вибирають слухачі, а перемагає учасник змагання, який продемонстрував найбільшу музикальність, почуття ритму, оригінальність і дотепність. 2015 року айтис був включений

у список нематеріальної культурної спадщини людства від Казахстану та Киргизстану як унікальне мистецтво імпровізації. 2014 року у список ЮНЕСКО вже ввійшли казахська юрта і кюй [Айтис... 2015].

² Схоже, казахськомовні сайти в самому Казахстані з'явилися набагато пізніше. За наявними даними, у 2009 році частка казахськомовних сайтів становила всього 3 % від усього Казнету, а зараз цей показник перевищив 13 % [Казахские интернет-сайты... 2015].

³ Кюль-тегін (685–731) – політичний і військовий діяч Другого тюркського каганату, прославився як героїчний воїн і учасник багатьох військових походів; це ж ім'я носить пам'ятка тюркського рунічного письма VIII ст.

⁴ Сал-сері – казахські братства воїнів-музикантів, що проіснували аж до XX століття [див.: Наурызбаева 2012]; сері – лицар, поет-співець.

⁵ Історик Н. Мухаметханули, що ретельно досліджував історію переселення і проживання казахів у Китаї, зазначає: “Казахи в Китаї більш згуртовані, ніколи одне одного без допомоги не залишають. Їх ніхто цього не вчив, час сам сформував їх такими. Зараз у Китаї встановилися ринкові відносини, але казахи пристосувалися й до них” [Набижан Мухаметханулы... 2010].

⁶ Кистак (*кыстак*, від тюрк. зимовище) – селянське поселення в Середній Азії, спочатку – зимівлі кочівників і напівкочівників.

⁷ Джайляу (тюрк.) – літні пасовища в Середній Азії і на Алтаї, що розташовуються в горах, на поверхнях вирівнювання, а також у широких річкових долинах і улоговинах. Джайляу мають бути вдосталь забезпечені травостоєм, водопоєм, оптимальною (відносною) прохолодою, аерацією, відсутністю комах, що п'ють кров; для них характерна відсутність стаціонарних будівель.

⁸ Таке твердження є певним перебільшенням, як буде видно з нижченаведеного матеріалу.

⁹ До слова, задля відновлення екології навколо високогірного озера Тяньчі влада СУАР вирішила вдатися до таких заходів, як лісопосадки, створення заповідників і переселення скотарів. За повідомленням компетентного відомства СУАР, зокрема, планувалося переселити на нове місце проживання близько 100 родин скотарів. Проект був покликаний захистити цей мальовничий район від надмірної людської діяльності й від техногенного впливу на екосистему озера Тяньчі, куди в останні роки збільшився потік туристів [Синьцзян: новий шаг... 2007].

¹⁰ За словами К. Сироежкіна, вербування уйгурської молоді для роботи у внутрішньому Китаї справді має місце, однак, оскільки в південних регіонах СУАР КНР роботи практично немає, уйгурська молодь не заперечує проти цього; більше того, це дає їй шанс облаштуватися за межами СУАР [Константин Сыроежкин... 2015].

¹¹ Ще одна дослідниця розповідає, що, зокрема, долучитися до туристичного бізнесу тувинцям Алтайського округу ІКАО заважає мовний бар'єр, оскільки вони не володіють достатньо китайською мовою [Бавуу-Сюрюн 2011]. Основний же контингент туристів, які відвідують Канас, становлять китайці. М. Бавуу-Сюрюн також підкреслює, що саме погане знання китайської мови згодом стає для тувинців Алтайського округу ІКАО бар'єром у здобутті вищої освіти.

¹² Шала-казахи, шалаказахи – в цьому разі – зневажливе прізвисько тієї частини казахської нації, яка не володіє казахською мовою, не шанує казахську культуру й традиції.

¹³ Казахська редакція радіо “Вільна Європа” / радіо “Свобода”.

¹⁴ З другого боку, зустрічається твердження (щоправда, датоване далеким 2004 роком), що діяльність казахських мечетей в Алтайському окрузі слабо контролюється китайською владою, а пояснити це можна низьким рівнем релігійності місцевого казахського населення [Rotar 2004]. Мовляв, влада жорстко контролює лише найвпливовіші релігійні громади, які можуть становити загрозу для монополії державної комуністичної ідеології, наприклад уйгурські та дунганські мечеті Синьцзяну. Казахи ж Алтайського округу, які зберегли напівкочовий спосіб життя, як правило, не відзначаються особливою релігійністю. У казахському середовищі іслам сповідується досить поверхово і найчастіше поєднується з язичницькими ритуалами. Імам казахської мечеті повіту Бурцзінь стверджує, що влада не давала жодних вказівок щодо того, як має протікати життя громади. “Ми не настільки релігійні, як дунгани. Наша мечеть зачинена весь тиждень, і лише на п'ятничні молитви приходить близько 30 людей”, – відзначив він у бесіді з кореспондентом [Rotar 2004]. Імам зауважив, що ніхто також не забороняє казахським дітям відвідувати мечеть, втім, бувають вони там нечасто.

За словами деяких китайських казахів, культурна революція, яка лютувала, зокрема, на Алтаї, “виконала своє призначення: призвела до послаблення національної самосвідомості, прищепила негативне ставлення до релігії, знищила багато цінних рис національного характеру казахів” [цит. за: Орынбаева 2013а, 89]. К. Сироежкін зазначав, що зі зміною політики КПК щодо релігії й підвищенням її соціального статусу в сінцзянському суспільстві спостерігається деяке розширення її впливу й на казахське середовище, однак цей вплив значно нижчий, ніж серед інших мусульманських народів [Сироежкін 1994].

¹⁵ За словами того ж таки Р. Ізімова, Виробничо-будівельний корпус Сінцзяну відіграв і продовжує відігравати ключову роль у проведенні політики Пекіна в СУАР шляхом виконання широкого кола завдань з будівництва об’єктів інфраструктури, промисловості, виробництва тощо. Поряд із цим його основним завданням залишається забезпечення внутрішньої стабільності в автономному районі, а також сприяння охороні державного кордону на заході [більше див.: Изимов 2014а].

ЛІТЕРАТУРА

Абдулина А. Т. Состояние культурной и социальной инфраструктуры в Тарбагатайском аймаке СУАР КНР // **Сборник материалов Республиканской научно-практической конференции “Созидательный потенциал казахской диаспоры: история и современность” (Алматы, 31 октября 2013)**. Алматы, 2013.

Ажигали С. Е. Общие итоги комплексного этнокультурного исследования казахской диаспоры Центральной Азии (Монголия, Россия, Китай) // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники**: Матер. Междунар. науч. конф. (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.

Ажигали С. Е., Орынбаева Г. У. Экспедиция этнологов в Алтайскую автономную область СУАР КНР // **Отан Тарихы** (Вітчизняна історія), 2013, № 2 (62).

Айтис вошел в список культурного наследия ЮНЕСКО // **Tengrinews.kz**. 3 декабря 2015. – http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/aytyis-voshel-v-spisok-kulturnogo-naslediya-yunesko-285167/

Аккулы С.-Х. Существует ли в Казахстане “оралманофобия”? // **Радио Азаттык**. 12 октября 2011. – http://rus.azattyq.org/content/repatriate_diskrimination_kulibayev_janaozen_phobia_migration/24356665.html

Бавуу-Сюрюн М. В. Социолингвистические заметки о тувинцах Китая // **Новые исследования Тувы**, 2011, № 1. – http://www.tuva.asia/journal/issue_9/3028-bavuu-syuryun.html

Будет ли наказан Жириновский, что тревожит Назарбаева, ассимилируются ли казахи Китая (обзор казахской прессы) // **365info**. Информационно-аналитический портал. 26 сентября 2014. – <http://365info.kz/2014/09/budet-li-nakazan-zhirinovskij-chto-trevozhit-nazarbaeva-assimiliruyutsya-li-kazaxi-kitaya-obzor-kazaxskoj-pressy/>

Булдакова В. Г. Национальная политика КНР в отношении малочисленных народов // **Россия и АТР**, 2006, № 4.

Где-то по соседству. В Урумчи... // **Казахстанский институт стратегических исследований**. 10 сентября 2013. – <http://www.kisi.kz/ru/categories/tochka-zreniya/posts/gde-to-po-sosedstvu-v-urumchi>

Д. Лиллис: Сінцзян – туристический бум заставляет этнических казахов задуматься о будущем // **ЦентрАзия**. 12 октября 2007. – <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1192133280>

Данияров К. Кара кытай каптаса – чем обернется это для нашего народа // **Алтынорда**. 26 апреля 2010. – <http://www.altyn-orda.kz/kalibek-daniyarov-kara-kytaj-kaptasa-%E2%80%93chem-obernetsya-eto-dlya-nashego-naroda/>

Даримбет Н. CNTV рассказал о переходе казахов Сінцзяна на оседлый образ жизни // **Радио Азаттык**. 26 сентября 2012. – http://rus.azattyq.org/content/kazakh_of_china_nomads_/24720108.html

Есимова К. Казахский китайский // **Esquire.kz**. 9 марта 2015. – http://esquire.kz/1737-kazahskiy_kitayskiy

Ескенбай Т. Казахи в Сінцзяне – как им быть? // **ЦентрАзия**. 12 октября 2007. – <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1192134180>

“Если уйгуры исчезнут с лица земли, то это будет огромной потерей для мировой культуры” // **Радио Азаттык**. 10 июля 2009. – http://rus.azattyq.org/content/uygury_Kazakhstan_/1773454.html

- Изимов Р. Социально-экономическая ситуация в СУАР КНР: новые тенденции // **Радиоточка**. Медиалпортал. 26 мая 2014. – <http://radiotochka.kz/2213-.html>
- Изимов Р. Военизированные структуры Китая – кто контролирует границы СУАР // **ИА REGNUM**. 28 мая 2014а. – <http://regnum.ru/news/polit/1807314.html>
- Казахи Китая // **Портал “История Казахстана”**. – <http://e-history.kz/ru/contents/view/481>
- Казахские интернет-сайты: бери почти любое – и хоть сейчас же подавай в суд // **Exclusive. Ресурс для профессионалов**. 19 января 2015. – <http://exclusive.kz/kazahskie-internet-sajty-beri-pochti-lyuboe-i-hot-sejchas-zhe-podavaj-v-sud.html>
- Как живут казахи в уйгурской провинции Китая // **Матрица.Kz**. 3 декабря 2015. – <http://www.matritca.kz/news/27914-kak-zhivut-kazahi-v-uygurskoj-provincii-kitaya.html>
- Камзиева Г. С 1 января на Центральной народной радиостанции Китая будет больше казахских программ // **Радиоточка**. Медиалпортал. 24 декабря 2014. – <http://radiotochka.kz/6604-na-kitayskom-radio-budet-bolshe-kazahskih-programm.html>
- Капкызы Е. Пять этносов Китая, в том числе и казахи, имеют “статус государственного уровня” // **Радио Азаттык**. 11 декабря 2008. – <http://rus.azattyq.org/content/article/1358321.html>
- Капкызы Е. В казахских школах Китая основные предметы преподаются на китайском языке // **Радио Азаттык**. 9 января 2009. – <http://rus.azattyq.org/content/article/1367861.html>
- Капкызы Е. Кенжебек Заркумулы: Среди сотен миллионов китайцев мы сумели сохранить чистоту своего языка // **Радио Азаттык**. 21 марта 2009а. – <http://rus.azattyq.org/content/article/1514076.html>
- Капкызы Е. Китайцы дали ясно понять, кто в доме хозяин // **Радио Азаттык**. 4 августа 2009б. – http://rus.azattyq.org/content/Kazakhs_in_China_/1791850.html
- Капкызы Е. Китай пытается сохранить искусство казахского народа // **Алтынорда**. 12 июля 2010. – <http://www.altyn-orda.kz/esengul-kapkyzy-kitaj-pytaetsya-soxranit-isskustvo-kazahskogo-naroda/>
- Касимова З. М. Современное состояние музыкальной культуры казахов СУАР // **Дүниежүзі казактары қауымдастығы** (Всесвітня асоціація казахів). – http://qazaq-alemi.kz/more?page_id=37&id=383
- Касымова Д. Б. Реформы и новая интерпретация кочевого скотоводства: современное положение казахской диаспоры в Китае // **Вестник КазНУ**. Серия историческая, 2011, № 4 (63).
- Касымова Д. Б. Идентичность зарубежных казахов: взгляд западных исследователей // **Вестник КазНУ**. Серия историческая, 2011а, № 4 (63).
- Касымова Д. Б., Исаева А. И. Доля за целое: женские ресурсы в адаптации репатриантов (по материалам полевых исследований) // **Отан Тарихы** (Вітчизняна історія), 2013, № 3 (63).
- Каукенова Т. Растворятся ли казахи СУАР в ханьской волне? // **Радиоточка**. Медиалпортал. 16 января 2015. – <http://radiotochka.kz/7118-kazahi-kitaya-cena-uspeha-poterya-samobytnosti.html>
- Константин Сыроежкин: большой вопрос Синьцзяна. Беседа с Русланом Изимовым // **Central Asian Analytical Network (CAAN)**. 1 ноября 2015. – <http://caa-network.org/archives/5915>
- Лаханулы Н. Больше ли свободы на казахских веб-сайтах на арабице? // **Радио Азаттык**. 11 октября 2012. – <http://rus.azattyq.org/content/kazakh-web-sites-in-arabic-font/24734455.html>
- Лаханулы Н. “Акорде безразличны казахские диаспоры” // **Радио Азаттык**. 23 мая 2014. – <http://rus.azattyq.org/content/akorda-i-kazakhskaya-diaspora-v-kitae/25395703.html>
- Лаханулы Н. В Китае увидела свет еще одна газета на казахском языке // **Радио Азаттык**. 10 февраля 2015. – <http://rus.azattyq.org/content/kazakhskaya-gazeta-kitay/26839675.html>
- Мазоренко Д. Китайская миграция в Казахстан: мифы и страхи // **Власть**. 11 октября 2014. – http://vlast.kz/obsshestvo/kitajskaja_migracija_v_kazahstan_mify_i_strahi-7846.html
- Макулжан А. Положение казахской общины в СУАР КНР // **Казахстан в глобальных процессах**, 2008, № 2 (16).
- Малеев С. Казах-таун. В Поднебесной прижились казахскоязычные СМИ // **Алтынорда**. 11 января 2012. – <http://www.altyn-orda.kz/serik-maleev-kazakh-taun-v-podnebesnoj-prizhilis-kazahskoyazychnye-smi/>
- Массового желания казахов переселиться из Китая в Казахстан уже нет // **Tengrinews.kz**. 22 августа 2014. – <http://tengrinews.kz/conference/58/>
- Набижан Мухаметханулы: Казахи в Китае – на земле своих предков. Беседовали Д. Ашимханулы, Д. Мынжасаркызы // **Алтынорда**. 9 сентября 2010. – <http://www.altyn-orda.kz/nabizhan-muxametxanuly-kazaxi-v-kitae-%E2%80%93-na-zemle-svoix-predkov/>

Наурзбаева З. Ж. Древнетюркские истоки братства бекташийя и казахские сал-сери // **Отукен**. Сайт о казахской мифологии, культуре и традиционной музыке. 2012. – <http://otuken.kz/index.php/mythzira/234-2012-05-07-04-54-20>

Одна десятая процента. Что представляют собой и как живут многочисленные казахские диаспоры за пределами исторической Родины? // **Stan Radar**. 21 августа 2014. – <http://www.stanradar.com/news/full/11902-odna-desjataja-protsent-a-chto-predstavljajut-soboj-i-kak-zhivut-mnogochislennye-kazahskie-diaspory-za-predelami-istorich.html>

О китайском туристе замолвите слово // **Zakon.kz**. Информационное агентство. 18 сентября 2015. – <http://www.zakon.kz/4743382-o-kitajskom-turiste-zamolvite-slovo.html>

Орынбаева Г. У. Идентичность казахов Китая в условиях изменения социокультурной среды // **Қазақ диаспорасының заманауи эстетикалық және этикалық құндылықтары. Дөңгелек үстел материалдары (Алматы қ., 21 маусым 2013 ж.)**. Алматы, 2013.

Орынбаева Г. У. Источники по истории казахов Китая в годы маоизма (1949–1976) // **Отан Тарихы (Вітчизняна історія)**, 2013а, № 4 (64).

Орынбаева Г. У. О казахах Китая и оралманах // **Закон.KZ**. Информационное агентство. 28 февраля 2013б. – <http://www.zakon.kz/4543965-o-kazakhakh-kitaja-i-oralmankh.html>

Орынбаева Г. У. Преломление новейшей истории Китая в судьбе казахской семьи // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники**: Матер. Междунар. науч. конф. (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.

О событиях в Урумчи и уйгурском вопросе // **Контур**. Информационно-аналитическое издание. 15 июля 2009. – <http://www.contur.kz/node/488>

По следам великого исхода // **Exclusive**. 4 августа 2010. – <http://exclusive.kz/post1280898797.html>

Результаты исследования “Масс-медиа Казахстана: ключевые игроки, возможности, потребности и риски” / сост. В. Абрамов. Алматы, 2009.

Сайт “Казинформа” на “тоте жазу” дает возможность зарубежным казахам узнавать новости из родной страны – журналист из КНР Адиль Семейханулы // **Казинформ**. Международное Информационное Агентство. 20 августа 2010. – <http://www.inform.kz/chn/article/2296216>

Самаев А. По ту сторону границы. Или-Казахская автономная область, близкая и неизвестная // **Континент**, 2004, № 8. – <http://www.continent.kz/2004/08/7.htm>

Самаев А. К. Казахи в КНР. Возможность получения информации на родном языке // **Вестник Карагандинского государственного университета**. Серия: История. Философия, 2010, № 3 (59). – <http://articlekz.com/article/5648>

Самаев А. К. Казахская ирредента и диаспора в КНР и возможность получения ими информации на казахском языке // **Социально-экономические и этнокультурные процессы в Верхнем Прииртышье в XVII–XX веках**: Сборник материалов международной научной конференции. Новосибирск, 2011. – <http://sibistorik.ru/project/conf2010/045-samayev.htm>

Сейдахметова Б. Трудный уйгурский вопрос // **ЦентрАзия**. 13 июля 2009. – <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1247466840>

Синьцзян: новый шаг в восстановлении экосистемы гор Тянь-Шань // **Жэньминь Жибао**. 20 ноября 2007. – <http://russian.people.com.cn/31516/6305477.html>

Следует ли нам опасаться Китая? (Перевод К. Матрекова) // **Алтынорда**. 17 сентября 2012. – <http://www.altyn-orda.kz/sleduet-li-nam-opasatsya-kitaya/>

Ставров И. В. **Реализация национальной политики КПК в северо-восточных провинциях КНР (1978–2002 гг.)**: Автореф. дис. ... канд. ист. н. Владивосток, 2007.

Сулейменов Р. В Синьцзяне отары овец по скоростным автострадам кочуют на весенние пастбища // **Казинформ**. Международное Информационное Агентство. 26 марта 2013. – <http://inform.kz/rus/article/2545124>

Сыроежкин К. Л. **Казахи в КНР: очерки социально-экономического и культурного развития**. Алматы, 1994.

Сыроежкин К. Л. **Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству**. В трех книгах. Кн. 1. В начале пути. Алматы, 2010.

У Чукэ. Национальную политику СССР нельзя “срисовывать под копиру” // **ИноСМИ**. 23 января 2013. – <http://inosmi.ru/world/20130123/204974865.html>

Чем отличаются китайская и казахстанская коррупция? // **Dialog.kz**. 15 мая 2008. – <http://www.dialog.kz/articles/obshchestvo/2008-05-15/chem-otlichayutsya-kitayskaya-i-kazahstanskaya-korrupciya>

- Шакенулы Ж.* Поможем ли мы братьям на чужбине?! (Перевод К. Матрекова) // **Алтын-орда**. 11 февраля 2013. – <http://www.altyn-orda.kz/pomozhem-li-my-bratyam-na-chuzhbine/>
- Эксперт: Казахам в Китае не дают учить казахский язык // **Nur.kz**. 31 октября 2013. – <http://www.nur.kz/288351.html>
- Юша Ж.* Тувинцы в Поднебесной // **Новые исследования Тувы**. 20 октября 2011. – <http://www.tuva.asia/news/asia/4019-tuv-v-kitae.html>
- Юша Ж.* Тувинцы в Поднебесной (ч. 2) // **Новые исследования Тувы**. 26 октября 2011а. – <http://www.tuva.asia/news/asia/4042-tuvincy-kitay2.html>
- Baltabayeva K. N.* The Kazakh community in China: some new tendencies in development (according to census of 2010) // **Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники**: Матер. Междунар. науч. конф. (г. Алматы, 5 декабря 2014 г.). Алматы, 2014.
- Rotar Igor.* China: Xinjiang – Linked religious practice and state control levels? // **Forum 18 News Service**. 11 October 2004. – http://www.forum18.org/archive.php?article_id=428
- Yuxin Hou.* The Analysis of Current Situation of Tuva people in China // **Новые исследования Тувы**, 2014, № 1. – http://www.tuva.asia/journal/issue_21/6984-hou.html